

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

DOI: 10.33766/2524-0323.100.57-74

УДК: 341.322.5: 343.2

Вознюк А. А., доктор юридичних наук, професор, завідувач наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ №1 Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

e-mail: vaa.999999@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3352-5626>

Жук І. В., кандидатка юридичних наук, доцентка, старша наукова співробітниця наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ №1 Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

e-mail: ilona.zhuk@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2991-2743>

ПОРУШЕННЯ ЗАКОНІВ І ЗВИЧАЇВ ВІЙНИ: БЕЗПОСЕРЕДНІ ОБ'ЄКТИ, ПРЕДМЕТИ ТА ПОТЕРПІЛІ ВІД ЗЛОЧИНУ. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ «JUS IN BELLO»

У статті розкрито суспільну небезпеку, безпосередній основний та безпосередні додаткові обов'язкові об'єкти, предмет злочинів, передбачених ст. 438 КК, а також потерпілих від них.

У межах загальних положень міжнародного гуманітарного права («jus in bello») розглянуто його джерела – міжнародні договори та правові звичаї, під час аналізу яких звернено увагу на Женевські конвенції, Додаткові протоколи до них, Римський статут Міжнародного кримінального суду, застереження Мартенса. Досліджено проблеми тлумачення термінів «міжнародний збройний конфлікт» і «збройний конфлікт неміжнародного характеру».

З-поміж іншого, аргументовано, що обов'язковими ознаками окремих проявів порушення законів і звичаїв війни є наявність предметів цих злочинів та потерпілих від них. Незважаючи на те, що в диспозиції ст. 438 КК згадується лише про національні цінності (як предмет злочину) та військовополонених і цивільне населення (як потерпілих від злочину), види інших предметів воєнних деліктів і потерпілих можна встановити на підставі тлумачення положень ст. 438 КК та відповідних норм МПП. Перелік потерпілих слід визначати залежно від виду збройного конфлікту.

Встановлено, що застосування терміна «національні цінності» для позначення предмета злочину, передбаченого ст. 438 КК, забезпечує більш широкий кримінально-правовий захист важливих об'єктів на території України, порівняно з терміном «культурні цінності», кримінально-правова охорона яких забезпечується нормами МПП. Перспективною в контексті подальшої науково-теоретичної розробки є пропозиція диференціювати кримінальну відповідальність за порушення законів і звичаїв війни шляхом виокремлення в самостійних частинах статті посягань на об'єкти, що потребують спеціального (посиленого) захисту.

Акцентовано, що сфера дії норм МПП обмежується часом (а можливо, й обставою) збройного конфлікту міжнародного або неміжнародного характеру. При всьому положення національного регулятивного законодавства щодо визначень збройних конфліктів не збігаються з відповідними положеннями МПП.

Ключові слова: порушення законів і звичаїв війни, воєнні злочини, міжнародні злочини, об'єкт злочину, предмет злочину, потерпілий, жертва, міжнародне гуманітарне право, міжнародний збройний конфлікт, неміжнародний (внутрішній) збройний конфлікт, Міжнародний кримінальний суд, Римський статут, збройна агресія, національні цінності, культурні цінності.

Постановка проблеми. Особливої актуальності для України питання кваліфікації та розслідування порушень законів та звичаїв війни набули з початком російської агресії у 2014 р., зокрема, збройного вторгнення в Крим у лютому-березні 2014 р. та подальших подій на сході України¹. Через 8 років – 24 лютого 2022 р. – відбулося широкомасштабне вторгнення російської федерації (далі – рф) в Україну. Протягом усього часу збройна агресія супроводжується вчиненням воєнних злочинів проти українського народу. Серед них найбільш трагічні, масштабні та всесвітньо відомі: Іловайська трагедія (Іловайський котел) – віроломне вбивство українських військовослужбовців під час виходу із оточення; масові катування, звалтування та вбивства цивільних у Бучі, Бородянці, Ірпені, Гостомелі та інших населених пунктах Київської області; знищення українських військовополонених в Оленівці; ракетний обстріл залізничного вокзалу в Краматорську та інші.

Станом на 27 листопада 2022 р. зареєстровано 49 629 злочинів агресії та воєнних злочинів, серед яких 47 948 злочинів, передбачені ст. 438 Кримінального кодексу України (далі – КК) «Порушення законів та звичаїв війни» [2]. Зазначене вказує на поширеність в Україні цього посягання. За таких обставин правильна кваліфікація порушень законів і звичаїв війни, як найбільш чисельної на сьогодні групи кримінально протиправних діянь серед воєнних деліктів, є важливою умовою забезпечення невідворотності притягнення до кримінальної відповідальності воєнних злочинців та відшкодування шкоди кожному потерпілому українцю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемним аспектам кримінальної відповідальності за злочини, передбачені ст. 438 КК, присвячували наукові розвідки В. П. Базов, М. С. Бондаренко, К. П. Задоя, В. О. Миронова, С. М. Мохончук, В. О. Навроцький, Ю. А. Пономаренко, М. І. Хавронюк та інші. Водночас чимало питань, зокрема, пов'язаних з ознаками об'єктів порушення законів і звичаїв війни, в умовах агресії рф проти України потребують перегляду з урахуванням сучасних тенденцій правозастосування. «Адже реалії сьогодення потребують активізації зусиль усього суспільства для боротьби з окупантами. Причому йдеться не лише про питання суто військового характеру, а й чимало інших проблем, зокрема щодо адаптації національного законодавства до умов і викликів воєнного стану» [3, с. 9].

¹ Як слушно зауважує Р. О. Мовчан, фактичний відлік війни варто вести ще з 2014 р., коли рф анексувала АРК та вдерлася на Донбас [1, с. 10].

Формулювання цілей. Метою статті є науково-теоретичний аналіз безпосередніх об'єктів злочинів, передбачених ст. 438 КК, їх предметів та потерпілих від них.

Виклад основного матеріалу. У ст. 438 КК визначено підстави кримінальної відповідальності за воєнні злочини, які заборонені як нормами міжнародного, так і національного права. Воєнні злочини, до яких насамперед відносяться злочини проти людяності та злочин агресії, є різновидами *міжнародних злочинів*. Тому порушення законів та звичаїв війни (ст. 348 КК) є воєнним і водночас міжнародним злочином.

Суспільна небезпека досліджуваних деліктів полягає у спричиненні значної шкоди, не викликаній військовою необхідністю, учасникам збройного конфлікту, цивільному населенню, об'єктам критичної інфраструктури, довкіллю, національним цінностям тощо.

Безпосереднім основним об'єктом злочину є встановлені міжнародним правом правила ведення війни. *Безпосереднім додатковим обов'язковим об'єктом* злочину залежно від виду вчиненого суспільно небезпечного діяння, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК, можна визначити життя, здоров'я, волю, честь та гідність, статеvu свободу та статеvu недоторканність особи, її трудові права, власність тощо (ці об'єкти є альтернативними), а в разі вчинення діяння, передбаченого ч. 2 ст. 438 КК, – життя особи.

Правила ведення війни регламентуються нормами *міжнародного гуманітарного права* (далі – МГП), яке прийнято називати «право війни» («*ius in bello*»), «міжнародне право збройних конфліктів». Відповідно до п. 1 підрозділу 1 розділу I Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затвердженої наказом МО України від 23 березня 2017 р. № 164 (далі – Інструкція) МГП – це система міжнародно визнаних правових норм і принципів, що застосовуються під час збройних конфліктів, встановлюють права і обов'язки суб'єктів міжнародного права щодо заборони чи обмеження використання певних засобів і методів ведення збройної боротьби, забезпечення захисту жертв конфлікту та визначають відповідальність за порушення цих норм [4].

Основними напрямками МГП є «право Гааги» (його норми забороняють або обмежують застосування конкретних методів та засобів ведення війни) та «право Женеви» (його норми стосуються захисту жертв збройних конфліктів, зокрема, поранених, військовополонених, цивільного населення), які сформулювали базові принципи МГП – це відповідно принцип обмеження та принцип гуманності.

«Право Женеви» включає чотири Женевські конвенції про захист жертв війни (далі – ЖК) та три додаткові протоколи до них (далі – ДП), зокрема:

- Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 р. (ЖК I) [5];
- Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, що зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 р. (ЖК II) [6];

– Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. (ЖК III) [7];

– Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. (ЖК IV) [8];

– Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 р. (ДП I) [9];

– Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, від 8 червня 1977 р. (ДП II) [10];

– Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується прийняття додаткової відмінної емблеми, від 8 грудня 2005 р. (ДП III) [11].

Норми МГП застосовуються лише до ситуацій збройних конфліктів міжнародного або неміжнародного характеру. Тобто сфера дії норм МГП обмежується часом (а можливо, й обстановкою) збройного конфлікту, який не можна ототожнювати з часом вчинення злочину¹.

Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії у своєму рішенні по справі «Prosecutor v. Tadić» визначив, що МГП застосовується з моменту початку таких збройних конфліктів і діє після припинення військових дій до досягнення загального миру; або, у випадку внутрішніх конфліктів, досягання мирне врегулювання. До цього моменту МГП продовжує застосовуватися на всій території воюючих держав або, у випадку внутрішніх конфліктів, на всій території, яка знаходиться під контролем сторони, незалежно від того, чи відбуваються там фактичні бойові дії, чи ні. У цьому ж рішенні трибунал дав визначення «збройного конфлікту» як такого, що «має місце щоразу, коли держави вдаються до збройної сили або має місце тривале збройне насильство між органами державної влади та організованими збройними групами або між такими групами всередині держави» [13].

Ознаки міжнародного збройного конфлікту визначені у ст. 2 ЖК та ч. 4 ст. 1 ДП I, а ознаки збройного конфлікту неміжнародного характеру – у ст. 3 ЖК² та ст. 1 ДП II. Відповідні дефініції містяться й у п. 33 та п. 40 підрозділу 2 розділу I Інструкції [4].

Міжнародний збройний конфлікт – будь-яке зіткнення між двома або більше державами із застосуванням збройних сил (п. 33 підрозділу 2 розділу I Інструкції) [4]. Міжнародний збройний конфлікт охоплює випадки оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо одна з них не

¹ Час вчинення злочину – тривалість його існування, що визначається, насамперед, моментами початку та закінчення. Однак, з огляду на наявність у теорії кримінального права триваючих та продовжуваних злочинів, доцільно зазначити і про моменти продовження та припинення злочину, які також охоплюються категорією «час вчинення злочину» [12, с. 64].

² Статті 2 та 3 є спільними для усіх ЖК 1949 р.

визнає стану війни (ч. 1 ст. 2 ЖК) [5-8], а також випадках часткової чи повної окупації території держави однієї з Високих Договірних Сторін, навіть якщо цій окупації не чиниться жодний збройний опір (ч. 2 ст. 2 ЖК) [5-8].

Міжнародні збройні конфлікти включають збройні конфлікти, у яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів для здійснення свого права на самовизначення, закріпленого в Статуті ООН та в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН (ч. 4 ст. 1 ДП I) [9].

Таким чином, положення Інструкції щодо поняття міжнародного збройного конфлікту не збігаються з відповідними положеннями МГП. Норми ЖК та ДП визначають особливі ситуації, які слід відносити до міжнародного збройного конфлікту.

З урахуванням вищезазначеного, міжнародний збройний конфлікт можна визначити як будь-яке зіткнення між двома або більше державами із застосуванням збройних сил, до якого зокрема належать:

1) випадки оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше державами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни;

2) випадки часткової чи повної окупації території держави, навіть якщо цій окупації не чиниться жодний збройний опір;

3) збройні конфлікти, у яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів для здійснення свого права на самовизначення, закріпленого в Статуті ООН та в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН.

Неміжнародний (внутрішній) збройний конфлікт (збройний конфлікт неміжнародного характеру) – тривалі та інтенсивні збройні зіткнення на території держави між урядовими збройними силами та організованими збройними формуваннями або між організованими збройними формуваннями.

До неміжнародного (внутрішнього) збройного конфлікту належать такі ситуації, коли:

а) у межах території однієї держави починаються чітко визначені військові зіткнення між збройними силами та іншими організованими збройними формуваннями або між організованими збройними формуваннями;

б) організовані збройні формування здійснюють контроль над частиною території держави, який дає їм можливість вести безперервні та узгоджені військові дії (п. 40 підрозділу 2 розділу I Інструкції) [4].

Неміжнародний (внутрішній) збройний конфлікт – це збройний конфлікт, який не має міжнародного характеру та виникає на території держави однієї з Високих Договірних Сторін (ст. 3 ЖК) [5-8].

Неміжнародний (внутрішній) збройний конфлікт – це збройний конфлікт, що відбуваються на території будь-якої Високої Договірної Сторони між її зброй-

ними силами або іншими організованими збройними групами, які, перебуваючи під відповідальним командуванням, контролюють частину її території, що дає їм змогу здійснювати безперервні й погоджені воєнні дії (ч. 1 ст. 1 ДП II) [10].

Визначення неміжнародного (внутрішнього) збройного конфлікту в Інструкції та нормах ЖК і ДП, текст яких розміщено на офіційному сайті Верховної Ради України, також не збігаються. Спільною ознакою цих дефініцій є той факт, що цей збройний конфлікт відбувається на території однієї держави. Водночас відмінності полягають насамперед у його сторонах. Буквальне тлумачення положення ч. 1 ст. 1 ДП II дає підстави стверджувати, що цей конфлікт може мати місце: 1) між збройними силами держави; 2) між організованими збройними групами, які, перебуваючи під відповідальним командуванням, контролюють частину території держави, що дає їм змогу здійснювати безперервні й погоджені воєнні дії. Натомість у п. 40 підрозділу 2 розділу I Інструкції зазначено, що неміжнародний (внутрішній) збройний конфлікт може відбуватися між: 1) збройними силами та іншими організованими збройними формуваннями; 2) між організованими збройними формуваннями. Водночас переклад ч. 1 ст. 1 ДП II з англійської («...between its armed forces and dissident armed forces or other organized armed groups...»), французької («...contractante entre ses forces armées et des forces armées dissidentes ou des groupes armés organisés...»), іспанської мов («...entre ses forces armées et des forces armées dissidentes ou des groupes armés organisés...») [14] дає підстави стверджувати, що цей збройний конфлікт може відбуватися 1) між збройними силами держави та опозиційними збройними силами; 2) між збройними силами держави та іншими організованими збройними групами; 3) між організованими збройними групами. Переклад ч. 1 ст. 1 ДП II з англійської, французької та іспанської мов свідчить, що збройні сили держави не обов'язково є стороною цього конфлікту.

Ця гіпотеза підтверджується в коментарі Міжнародного комітету Червоного Хреста до ДП II (відповідно до примітки 4 460 коментаря протокол застосовується, з одного боку, у ситуації, коли збройні сили уряду протистоять збройними силам дисидентів, тобто де є повстання частини урядової армії або де урядові збройні сили воюють проти повстанців, які організовані у збройні групи, що буває частіше) [15].

До неміжнародних (внутрішніх) збройних конфліктів не належать випадки порушення внутрішнього порядку та виникнення обстановки внутрішньої напруженості, таких як безпорядки, окремі й спорадичні акти насильства та інші акти аналогічного характеру (наприклад, масові заворушення, терористичні акти, окремі акти насильства тощо), оскільки вони не є збройними конфліктами (ч. 2 ст. 1 ДП II, п. 40 підрозділу 2 розділу I Інструкції) [4; 10].

Головними *джерелами МПП* є міжнародні договори та міжнародні звичаї. Міжнародний договір України – укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо) (п. 1 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р.) [16].

Інформацію щодо *орієнтовного переліку* основних багатосторонніх міжнародних договорів, законів та інших нормативно-правових актів України щодо міжнародного гуманітарного права, дати їх підписання ратифікації, прийняття, схвалення Україною, її приєднання чи набуття чинності для України можна знайти в додатку 1 до Інструкції [4].

Міжнародний Суд ООН визначає звичай як доказ загальної практики, що визнана правовою нормою (ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН) [17]. Важливість звичаєвого МПП розкриває, приміром, *Декларація (застереження) Мартенса* – положення, закріплене в міжнародних договорах, що відсилає до базових, загальнолюдських принципів гуманності та моралі, через призму яких слід розглядати не врегульовану нормами МПП поведінку сторін під час війни: у випадках, не передбачених ДП I або іншими міжнародними угодами, цивільні особи й комбатанти залишаються під захистом і дією принципів міжнародного права, що випливають з усталених звичаїв, з принципів гуманності та з вимог суспільної свідомості (ч. 2 ст. 1 ДП I) [9]. Це положення було включене до преамбули Гаазької конвенції про закони та звичаї війни 1899 р., підтверджене у Гаазькій конвенції 1907 р. та розвинене у ст. 1 ДП I. Таким чином, у випадках, коли в міжнародних договорах відсутні юридичні норми щодо захисту цивільних осіб і комбатантів, необхідні для врегулювання суспільних відносин у певних ситуаціях, слід керуватися принципами гуманності і вимогами суспільної свідомості. Такі принципи і вимоги є складовою частиною МПП, породжуючи юридичні зобов'язання їх дотримання.

Сучасним міжнародним документом, який акумулює найбільшу кількість норм МПП щодо правил ведення війни, є *Римський статут міжнародного кримінального суду* (далі – Римський статут) від 17 липня 1998 р. Україна не ратифікувала Римський статут, однак дала згоду на юрисдикцію Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) «ad hoc» (на конкретний випадок) згідно з п. 3 ст. 12 Римського статуту [18]. Тобто, на сьогодні юрисдикція МКС¹ має обмежений характер і поширюється на територію України відповідно до Заяви Верховної Ради України від 25 лютого 2014 р. [20] та Постанови Верховної Ради України від 4 лютого 2015 р. [21].

Отже, з огляду на те, що Україна не ратифікувала Римський статут, виникає питання, чи можливо застосовувати його норми для тлумачення положень ст. 438 КК? Г. Анісімов вважає, що для обґрунтування ознак об'єктивної сторони цього злочину потрібно звертатися до Женевських конвенцій 1949 р. та додаткових протоколів до них [19]. Однак така позиція видається спірною принаймні для тих випадків, на які сьогодні поширюється юрисдикція МКС.

Обов'язковою ознакою більшості проявів порушення законів та звичаїв війни є наявність *спеціальних потерпілих*. Незважаючи на те, що в диспозиції

¹ МКС є компліментарним судом. Компліментарність визначається додатковістю (субсидіарністю) його повноважень. Зокрема, МКС здійснює свої повноваження тільки в тих випадках, коли держава не має можливості притягнути винних осіб до відповідальності за вчинені кримінальні правопорушення [19].

ст. 438 КК згадується лише про військовополонених і цивільне населення, категорії інших потерпілих від цих воєнних деліктів можна встановити на підставі тлумачення положень ст. 438 КК та відповідних норм МПП.

Потерпілими від злочину, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК, можуть бути виключно особи, що перебувають під захистом МПП. Категорії таких осіб визначаються насамперед ЖК та ДП. Зокрема, під захистом норм МПП перебувають такі суб'єкти:

- 1) жертви збройних конфліктів, зокрема:
 - поранені та хворі;
 - військовополонені або інші особи, свобода яких обмежена у зв'язку зі збройним конфліктом;
 - особи, які потерпіли корабельну аварію (аварію літального апарата);
 - цивільні особи, які знаходяться в районі воєнних дій та на окупованій території;
- 2) медичний і духовний персонал;
- 3) парламентарі та особи, які їх супроводжують;
- 4) персонал цивільної оборони;
- 5) персонал, який відповідає за захист та охорону культурних цінностей;
- 6) персонал, який бере участь у гуманітарних акціях (пп. 19, 45 підрозділу 2 розділу I Інструкції) [4].

У контексті міжнародного збройного конфлікту потерпілі особи, як правило, повинні належати до сторони збройного конфлікту, що є протилежною щодо сторони, до якої належить особа, котра вчиняє серйозне порушення МПП. Причому визначальним у даному випадку є не стільки громадянство потерпілого, скільки лояльність до певної сторони конфлікту. Однак факт приналежності особи до певної сторони конфлікту втрачає значення в умовах збройного конфлікту неміжнародного характеру. Загалом для різних типів збройних конфліктів виділяються різні категорії захищених осіб. Наприклад, така категорія, як військовополонені, виокремлюється виключно в контексті МЗК. У тому випадку, якщо потерпіла особа не належить до числа осіб, що перебувають під захистом МПП, вчинені щодо таких осіб діяння не можуть кваліфікуватись за ст. 438 КК, але за наявності достатніх для того підстав можуть являти собою «загальнокримінальні» чи військові злочини. Наприклад, насильство, вчинене членами ЗС однієї зі сторін конфлікту щодо цивільного населення, які належать до тієї ж самої сторони [22, с. 1336].

Науковий інтерес щодо переліку осіб, що перебувають під захистом згідно з МПП, представляє позиція, викладена в проекті Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення гармонізації кримінального законодавства з положеннями міжнародного права» від 20.12.2018 № 9438. Вона передбачає диференційований підхід щодо визначення зазначеної категорії потерпілих залежно від виду збройного конфлікту.

На думку авторів проекту, до таких осіб належать:

- 1) у контексті міжнародного збройного конфлікту – будь-які особи, що перебувають під захистом відповідно до ЖК і ДП I, зокрема хворі, поранені, особи, які потерпіли корабельну аварію, військовополонені та цивільні особи;

2) у контексті збройного конфлікту неміжнародного характеру – будь-які особи, що перебувають під захистом, відповідно до ст. 3, спільної для ЖК, і ДП II, зокрема хворі, поранені, особи, які потерпіли корабельну аварію, особи, які не беруть безпосередню участь у воєнних діях та перебувають під владою сторони конфлікту, у тому числі особи, що раніше брали участь у бойових діях на боці протилежної сторони конфлікту;

3) у контексті міжнародного збройного конфлікту чи збройного конфлікту неміжнародного характеру – представники збройних сил або особи, що беруть безпосередню участь у бойових діях, які склали зброю або з іншої причини не мають більше засобів захисту (*hors de combat*) і не перебувають під владою протилежної сторони конфлікту [23].

Обов'язковою ознакою окремих проявів порушення законів і звичаїв війни є наявність *предметів* цих злочинів. Диспозицією основного складу визначено лише один вид предмету – *національні цінності*. Він відноситься такої форми об'єктивної сторони, як розграбування національних цінностей на окупованій території. Види інших предметів воєнних деліктів можна встановити на підставі тлумачення положень ст. 438 КК та відповідних норм МГП. Наприклад, до них можна віднести чуже майно, будівлі та споруди, об'єкти рослинного та тваринного світу тощо. При цьому поділяємо точку зору В. П. Базова, що предметом порушення законів і звичаїв війни є речі цивільного призначення, з певними властивостями яких пов'язується наявність у діях особи ознак складу злочину. Натомість воєнні об'єкти не можуть бути предметом цього злочину [24, с. 11].

У науці під національними цінностями пропонують розуміти:

– соціальні, матеріальні та духовні блага, що задовольняють потреби та інтереси людей і сприяють прогресивному розвитку особи, суспільства і держави [25, с. 467];

– об'єкти цивільного призначення (нерухоме та рухоме майно), зокрема національне майно, яке є матеріальним носієм культурних цінностей: пам'ятки архітектури, історії та мистецтва, археологічні пам'ятки, рукописи, архіви, колекції, музеї, бібліотеки [26, с. 1053];

– всі предмети зовнішнього світу, що мають будь-яку цінність (економічну, культурну, наукову, історичну, екологічну й т.ін.) держави, або, що перебувають у власності фізичних чи юридичних осіб (крім іноземних юридичних осіб), а також у власності існуючих у державі суспільних або релігійних організацій [27, с. 11].

Зазначені дефініції розкривають різні аспекти цієї ознаки злочину, передбаченого ст. 438 КК. Наявність різних підходів до тлумачення поняття «національні цінності», вочевидь, обумовлені відсутністю визначення цього терміна на законодавчому рівні.

Вважаємо, що предметом розграбування національних цінностей на окупованій території є важливі об'єкти промисловості, транспортної інфраструктури, об'єкти культурної спадщини¹, зокрема, культурні цінності тощо.

¹ Об'єкт культурної спадщини – визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні або

Під культурними цінностями розуміють:

- об'єкти, що мають велике значення для культурної спадщини народів і відіграють важливу роль у духовному житті людей (пам'ятники архітектури та історії, твори мистецтва, релігійні або світські пам'ятники, археологічні об'єкти, музеї, бібліотеки, архіви, театри тощо) (п. 30 підрозділу 2 розділу I Інструкції № 164) [4];
- об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства, зокрема:
 - оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, художні композиції та монтажні з будь-яких матеріалів, твори декоративно-прикладного і традиційного народного мистецтва;
 - предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки і культури, а також такі, що стосуються життя та діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва;
 - предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок;
 - складові частини та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам'яток і пам'яток монументального мистецтва;
 - старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність, окремо чи в колекції;
 - манускрипти та інкунабули, стародруки, архівні документи, включаючи кіно-, фото- і фонодокументи, окремо чи в колекції;
 - унікальні та рідкісні музичні інструменти;
 - різноманітні види зброї, що має художню, історичну, етнографічну та наукову цінність;
 - рідкісні поштові марки, інші філателістичні матеріали, окремо чи в колекції;
 - рідкісні монети, ордени, медалі, печатки та інші предмети колекціонування;
 - зоологічні колекції, що становлять наукову, культурно-освітню, навчально-виховну або естетичну цінність;
 - рідкісні колекції та зразки флори і фауни, мінералогії, анатомії та палеонтології України (ч. 1 ст. 1 Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21 вересня 1999 р.) [30].

Правовий режим охорони національних цінностей під час воєнних дій визначається Гаазькими конвенціями про закони та звичаї війни 1899 р. і 1907 р.,

створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність (ст. 1 Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. № 1805-III) [28].

В Україні облік об'єктів культурної спадщини ведеться в Державному реєстрі національного культурного надбання, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1992 року № 466 «Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання» [29].

Гаазькою конвенцією про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 р. та протоколами до неї.

Конвенція про захист культурних цінностей у разі конфлікту 1954 р. дає визначення культурних цінностей, якими вважаються незалежно від їх походження та власника:

а) цінності, рухомі чи нерухомі, які мають велике значення для культурної спадщини кожного народу, такі як пам'ятники архітектури, мистецтва або історії, релігійні або світські, археологічні розташування, архітектурні ансамблі, які як такі представляють історичний або художній інтерес, твори мистецтва, рукописи, книги, інші предмети художнього, історичного або археологічного значення, а також наукові колекції чи важливі колекції книг, архівних матеріалів або репродукцій цінностей, зазначених вище;

б) будівлі, головним та дійсним призначенням яких є збереження або експонування рухомих культурних цінностей, зазначених у пункті (а), такі як музеї, великі бібліотеки, сховища архівів, а також укриття, призначені для збереження в разі збройного конфлікту рухомих культурних цінностей, зазначених у параграфі(а);

с) центри, у яких є значна кількість культурних цінностей, зазначених у пунктах (а) та (б), так звані «центри зосередження культурних цінностей» [31].

Як ми бачимо, система норм МПТ зосереджує дію правового захисту щодо певних предметів навколо поняття культурних цінностей, на противагу національному законодавству, де предметом кримінально-правової охорони виступають національні цінності. Тобто, можна відзначити певну невідповідність термінології. Зміст поняття «національні цінності» є більш ширшим. Водночас питання доцільності уніфікації зазначеної термінології потребує подальшого дослідження.

Цінностям, що мають виняткове значення, надається посилений захист. В. П. Базов висловлює пропозицію використовувати деякі властивості предмета злочину як критерії для диференціації кримінальної відповідальності. Приміром, автор пропонує розглядати як кваліфіковані склади злочину розграбування національних цінностей, що внесені до Списку всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО, або вчинення злочину щодо цивільних об'єктів, які знаходяться під спеціальним чи особливим захистом міжнародного права, зокрема, проти споруд, що мають небезпечні сили (АЕС, дамби тощо) [24, с. 11]. З огляду на ту небезпеку, на яку сьогодні наражає рф увесь світ своїми діями, пов'язаними із захопленням Запорізької АЕС та її фактичним перетворенням на військову базу, подібні пропозиції видаються доволі перспективними в контексті їх подальшої науково-теоретичної розробки.

Цікаво до визначення предмету порушення законів та звичаїв війни підійшли автори проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення гармонізації кримінального законодавства з положеннями міжнародного права» від 20.12.2018 № 9438. Вони пропонують диференціювати кримінальну відповідальність за порушення законів і звичаїв війни в різних статтях КК, зокрема виділити ст. 438-2 КК «Воєнні злочини проти власності».

У зазначеній статті йде мова про такі предмети: чуже майно (при його захопленні або знищенні), житлові будівлі чи споруди, а також природні ресурси.

У п. 2 примітки до цієї статті пропонується визначення чужого майна, зокрема:

1) у контексті міжнародного збройного конфлікту – майно, що не перебуває у власності особи, яка його захоплює чи знищує, та водночас перебуває в публічній власності протилежної сторони конфлікту, або в приватній власності громадян протилежної сторони конфлікту чи у приватній власності підконтрольних їм юридичних осіб, або у приватній власності представників збройних сил протилежної сторони, які не є громадянами останньої;

2) у контексті збройного конфлікту неміжнародного характеру – майно, що не перебуває у власності особи, яка його захоплює чи знищує, та водночас перебуває в публічній власності протилежної сторони конфлікту, або у приватній власності осіб, що беруть безпосередню участь у бойових діях на боці протилежної сторони конфлікту, чи у приватній власності підконтрольних їм юридичних осіб, або у приватній власності осіб, що не беруть безпосередню участь у бойових діях, чи у приватній власності підконтрольних їм юридичних осіб [23]. І хоча наведені визначення є доволі громіздкими, що може ускладнювати сприйняття їх змісту, спроби законодавчого закріплення вказаних дефініцій заслуговують на схвальну оцінку.

Висновки. Дослідження об'єкту порушення законів і звичаїв війни, предметів злочину та потерпілих дозволило дійти таких висновків:

1. Для кваліфікації порушення законів і звичаїв війни важливе значення має правильне тлумачення ознак об'єктів цих деліктів, зокрема суспільних відносин, на які вони посягають (у межах безпосереднього основного та безпосередніх додаткових об'єктів злочину), а також предметів та потерпілих.

Обов'язковими ознаками окремих проявів порушення законів і звичаїв війни є наявність предметів цих злочинів та потерпілих від них. Незважаючи на те, що в диспозиції ст. 438 КК згадується лише про національні цінності (як предмет злочину) та військовополонених і цивільне населення (як потерпілих від злочину), види інших предметів воєнних деліктів і потерпілих можна встановити на підставі тлумачення положень ст. 438 КК та відповідних норм МГП. Перелік спеціальних потерпілих слід визначати залежно від виду збройного конфлікту.

Застосування терміна «національні цінності» для позначення предмета злочину, передбаченого ст. 438 КК, забезпечує більш широкий кримінально-правовий захист важливих об'єктів на території України, порівняно з терміном «культурні цінності», кримінально-правова охорона яких забезпечується нормами МГП. Перспективною в контексті подальшої науково-теоретичної розробки є пропозиція диференціювати кримінальну відповідальність за порушення законів і звичаїв війни шляхом виокремлення в самостійних частинах статті посягань на об'єкти, що потребують спеціального (посиленого) захисту.

Важливо акцентувати, що сфера дії норм МГП обмежується часом (а можливо, й обстановкою) збройного конфлікту міжнародного або неміжнародного характеру. Причому положення національного регулятивного законодавства

щодо визначень збройних конфліктів не збігаються з відповідними положеннями МГП.

Використані джерела:

1. Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми : монографія. Київ : Норма права, 2022. 244 с.

2. Злочини вчинені в період повномасштабного вторгнення рф. 27 листопада 2022 р. *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://gp.gov.ua/ua>. (дата звернення: 22.11.2022).

3. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, С. С. Чернявський та ін. ; за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернея. Київ : Норма права, 2022. 278 с.

4. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : Наказ МО України від 23 березня 2017 р. № 164. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>. (дата звернення: 22.11.2022).

5. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text. (дата звернення: 22.11.2022).

6. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text. (дата звернення: 13.09.2022).

7. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text. (дата звернення: 22.11.2022).

8. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text. (дата звернення: 22.11.2022).

9. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text. (дата звернення: 22.11.2022).

10. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text. (дата звернення: 22.11.2022).

11. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III), від 8 грудня 2005 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text. (дата звернення: 22.11.2022).

12. Вознюк А. А. Структурні елементи часу вчинення злочину у кримінальному праві України. *Актуальні проблеми кримінального права, та кримінології, кримінально-виконавчого права* : Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики», присвяченої 10-річчю Міжнародного гуманітарного університету (м. Одеса, 28 жовтня 2011 року). Одеса : Фенікс 2011. С. 63–65.

13. TPIY, Prosecutor v. Tadic, case № IT-94-1, Appeals Chamber, Decision on the Defense Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction. URL : <https://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/en/51002.htm>. (дата звернення: 23.11.2022).

14. Protocol (II) additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Authentic text). URL : <https://wipolex.wipo.int/en/treaties/details/282>. (дата звернення: 23.11.2022).

15. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), 8 June 1977. Commentary of 1987. URL : <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Comment.xsp?action=openDocument&documentId=15781C741BA1D4DCC12563CD00439E89>. (дата звернення: 23.11.2022).

16. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>. (дата звернення: 22.11.2022).

17. Статут Міжнародного Суду ООН від 26 червня 1945 р. URL : <https://www.icj-cij.org/en/statute>. (дата звернення: 22.11.2022).

18. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. URL : [https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute\(r\).pdf](https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute(r).pdf). (дата звернення: 05.12.2022).

19. Під час кваліфікації дій особи як порушення законів та звичаїв війни важливим є встановлення контекстуального аспекту. *Верховний суд*. 4 липня 2022. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1291154>. (дата звернення: 02.11.2022).

20. Заява Верховної Ради України до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року від 25 лютого 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/790-18#Text>. (дата звернення: 22.11.2022).

21. Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» і «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків і масового вбивства українських громадян: Постанова Верховної Ради України від 4 лютого 2015 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text>. (дата звернення: 22.11.2022).

22. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [А. М. Бойко, Л. П. Брич, О. О. Дудоров та ін.]; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1360 с.

23. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення гармонізації кримінального законодавства з положеннями міжнародного права від 20.12.2018 № 9438. URL : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?Pf3511=65266. (дата звернення: 22.11.2022).

24. Базов В. П. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни (аналіз складу злочину) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2009. 22 с.

25. Гай-Нижник П. П., Чупрій Л. В. Національні інтереси, національні цінності та національні цілі як структуроформуючі чинники політики національної безпеки. *Гілея: науковий вісник*. 2014. № 84 (5). С. 465-471.

26. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.]; за ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Черня. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

27. Миронова В.О. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2008. 21 с.

28. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 8 червня 2000 р. № 1805-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>. (дата звернення: 22.11.2022).

29. Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання : постанова Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1992 р. № 466. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-92-п#Text>. (дата звернення: 02.12.2022).

30. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 21 вересня 1999 р. № 1068-XIV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text>. (дата звернення: 22.11.2022).

31. Конвенція про захист культурних цінностей у разі конфлікту від 14 травня 1954 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text. (дата звернення: 22.11.2022).

References:

1. Movchan, R. O. (2022). «Voieni» novely Kryminalnogo kodeksu Ukrainy: pravotvorchi ta pravozastosovni problemy : monohrafiia. Kyiv : Norma prava. [in Ukrainian].

2. Zlochyyny vchyneni v period povnomasshtabnoho vtorhnennia rf (2022). *Ofis Heneralnogo prokurora, 27 lystopada 2022 r. - Office of the Prosecutor General, November 2. N. p.* URL : <https://gp.gov.ua/ua>. [in Ukrainian].

3. Vozniuk, A. A., Dudorov, O. O., Movchan, R. O., Cherniavskiy, S. S. et al. (2022). *Novely kryminalnogo zakonodavstva Ukrainy, pryiniati v umovakh voiennoho stanu : nauk.-prakt. koment. / A. A. Vozniuk, R. O. Movchan, V. V. Cherniei (Eds.)*. Kyiv : Norma prava. [in Ukrainian].

4. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vykonannia norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava u Zbroinykh Sylakh Ukrainy : Nakaz MO Ukrainy vid 23 bereznia 2017 r. № 164. (2017). N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>. [in Ukrainian].

5. Konventsiiia pro polipshennia doli poranenykh i khvorykh u diiuchykh armiiax vid 12 serpnia 1949 r. Data onovlennia: 08.02.2006. (2006) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text. [in Ukrainian].

6. Konventsiiia pro polipshennia doli poranenykh, khvorykh ta osib, yaki zaznali korabelnoi avarii, zi skladu zbroinykh syl na mori vid 12 serpnia 1949 r. Data onovlennia: 08.02.2006. (2006) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text. [in Ukrainian].

7. Zhenevska konventsiiia pro povodzhennia z viiskovopolonenyi vid 12 serpnia 1949 r. Data onovlennia: 08.02.2006. (2006) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text. [in Ukrainian].

8. Konventsiiia pro zakhyst tsyvilnoho naselennia pid chas viiny vid 12 serpnia 1949 r. Data onovlennia: 08.02.2006. (2006) N. p. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text. [in Ukrainian].

9. Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosietsia zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv (Protokol I), vid 8 chervnia 1977 r. Data onovlennia: 08.02.2006. (2006) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text. [in Ukrainian].

10. Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosietsia zakhystu zhertv zbroinykh konfliktiv nemizhnarodnoho kharakteru (Protokol II), vid 8 chervnia 1977 r. Data onovlennia: 08.12.2005. (2005) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text. [in Ukrainian].

11. Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosietsia pryiniattia dodatkovoi vidmitnoi emblemy (Protokol III), vid 8 hrudnia 2005 r. Data onovlennia: 22.10.2009. (2009) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text. [in Ukrainian].

12. Vozniuk, A. A. (2011) Strukturni elementy chasu vchynennia zlochynu u kryminalnomu pravi Ukrainy. *Aktualni problemy kryminalnogo prava, ta kryminolohii, kryminalno-vykonavchoho prava : Materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Odesa, 28 zhovtnia 2011 r.) - Materials of the III International scientific and practical conference "Actual problems of criminal law, process and criminology (Odesa, October 28, 2011). Odesa : Feniks. [in Ukrainian].*

13. TPIY, Prosecutor v. Tadic, case № IT-94-1, Appeals Chamber, Decision on the Defense Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction. URL : <https://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/en/51002.htm>. [in English].

14. Protocol (II) additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Authentic text). (2009). N. p. URL : <https://wipo.lex.wipo.int/en/treaties/details/282>. [in English].

15. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), 8 June 1977. Commentary of 1987. (2009) N. p. URL : <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Comment.Xsp?action=openDocument&documentId=15781C741BA1D4DCC12563CD00439E89>. [in English].

16. Pro mizhnarodni dohovory Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 29 chervnia 2004 r. № 1906-IV. Data onovlennia: 15.03.2022. (2022) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>. [in Ukrainian].

17. Statut Mizhnarodnogo Sudu OON vid 26 chervnia 1945 r. (1945) N. p. URL : <https://www.icj-cij.org/en/statute>. [in Ukrainian].

18. Rymskyi statut Mizhnarodnogo kryminalnogo sudu vid 17 lystopada 1998 r. (1998) N. p. URL : [https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute\(r\).pdf](https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute(r).pdf). [in Ukrainian].

19. Pid chas kvalifikatsii dii osoby yak porushennia zakoniv ta zvychaiv viiny vazhly vym ye vstanovlennia kontekstualnogo aspektu. *Verkhovnyi sud - Supreme Court*. 4 lystopada 2022. (2022) N. p. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1291154>. [in Ukrainian].

20. Zaiava Verkhovnoi Rady Ukrainy do Mizhnarodnogo kryminalnogo sudu pro vyznannia Ukrainoiu yurysdyksii mizhnarodnogo kryminalnogo sudu shchodo skoiennia zlochyniv proty liudianosti vyshchymy posadovymy osobamy derzhavy, yaki przyzvely do osoblyvo tiazhkykh naslidkiv ta masovoho vbyvstva ukraïnskykh hromadian pid chas myrnykh aktsii protestiv u period z 21 lystopada 2013 roku po 22 liutoho 2014 roku vid 25 liutoho 2014 r. (2014) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/790-18#Text>. [in Ukrainian].

21. Pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vyznannia Ukrainoiu yurysdyksii Mizhnarodnogo kryminalnogo sudu shchodo skoiennia zlochyniv proty liudianosti ta voiennykh zlochyniv vyshchymy posadovymy osobamy Rosiiskoi Federatsii ta kerivnykamy terorystychnykh orhanizatsii «DNR» i «LNR», yaki przyzvely do osoblyvo tiazhkykh naslidkiv i masovoho vbyvstva ukraïnskykh hromadian: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 4 liutoho 2015 r. (2015) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text>. [in Ukrainian].

22. Boiko, A. M., Brych, L. P., Dudorov, O. O. (2018). Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo kodeksu Ukrainy / M. I. Melnyk, M. I. Khavroniuk (Eds.). 10-te vyd., pererobl. ta dopov. Kyiv : VD «Dakor». [in Ukrainian].

23. Proiekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennia harmonizatsii kryminalnogo zakonodavstva z polozhenniamy mizhnarodnogo prava vid 20.12.2018 № 9438. (2018) N. p. URL : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65266. [in Ukrainian].

24. Bazov, V. P. (2009) Kryminalna vidpovidalnist za porushennia zakoniv ta zvychaiv viiny (analiz skladu zlochynu). *Candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

25. Hai-Nyzhnyk, P. P., Chuprii, L. V. (2014) Natsionalni interesy, natsionalni tsinnosti ta natsionalni tsili yak strukturoformuiuchi chynnyky polityky natsionalnoi bezpeky. *Hileia: naukovyi visnyk - Gilea: Scientific Bulletin*, 84 (5), 465-471. [in Ukrainian].

26. Azarov, D. S., Hryshchuk, V. K., Savchenko, A. V. et al. (2018) Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy / O. M. Dzhuzha, A. V. Savchenko, V. V. Cherniei (Eds.). 2-te vyd., pererobl. i dopov. Kyiv : Yurinkom Inter. [in Ukrainian].

27. Myronova, V. O. (2008) Kryminalna vidpovidalnist za porushennia zakoniv ta zvychaiv viiny. *Candidate's thesis*. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].

28. Pro okhoronu kulturnoi spadshchyny : Zakon Ukrainy vid 8 chervnia 2000 r. № 1805-III. Data onovlennia: 31.05.2022. (2022) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>. [in Ukrainian].

29. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnyi reiestr natsionalnoho kulturnoho nadbannia : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 serpnia 1992 r. № 466. (1992) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-92-п#Text>. [in Ukrainian].

30. Pro vyvezennia, vvezennia ta povernennia kulturnykh tsinnosti : Zakon Ukrainy vid 21 veresnia 1999 r. № 1068-XIV. Data onovlennia: 13.02.2020. (2020) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text>. [in Ukrainian].

31. Konventsiiia pro zakhyst kulturnykh tsinnosti u razi konfliktu vid 14 travnia 1954 roku. Data onovlennia: 30.04.2020. (2020) N. p. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 23.11.2022

Vozniuk A., Doctor of Legal sciences, Professor, Head of the Scientific Laboratory on the Problems of Combating Crime of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

Zhuk I., Candidate of Legal sciences, Docent, Senior Researcher Fellow of the Scientific Laboratory on the Problems of Combating Crime of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

VIOLATIONS OF THE LAWS AND CUSTOMS OF WAR: DIRECT OBJECTS, SUBJECTS AND VICTIMS OF THE CRIME. GENERAL PROVISIONS «JUS IN BELLO»

The article discloses public danger, the immediate main and immediate additional mandatory objects, the subject of crimes provided for in Art. 438 of the Criminal Code, as well as victims of them.

Within the general provisions of international humanitarian law («jus in bello»), its sources are considered - international treaties and legal customs, during the analysis of which attention is paid to the Geneva Conventions, their Additional Protocols, the Rome Statute of the International Criminal Court, and the Martens clause. The problems of interpretation of the terms «international armed conflict» and «armed conflict of a non-international character» were studied.

Among other things, it is argued that the presence of subjects of these crimes and victims of them are mandatory features of certain manifestations of violations of the laws and customs of war. Despite the fact that in the disposition of Art. 438 of the Criminal Code mentions only national values (as the subject of a crime) and prisoners of war and the civilian

population (as victims of a crime), the types of other subjects of war crimes and victims can be established on the basis of the interpretation of the provisions of Art. 438 of the Criminal Code and relevant norms of IHL. The list of special victims should be determined depending on the type of armed conflict.

It was established that the use of the term «national values» to designate the subject of the crime provided for in Art. 438 of the Criminal Code, provides broader criminal protection of important objects on the territory of Ukraine, compared to the term «cultural values», criminal protection of which is provided by IHL norms. Promising in the context of further scientific and theoretical development is the proposal to differentiate criminal liability for violations of laws and customs of war by singling out in independent parts of the article encroachments on objects that require special (enhanced) protection.

It is emphasized that the scope of IHL norms is limited to time (and possibly the situation) of an armed conflict of an international or non-international nature. At the same time, the provisions of national regulatory legislation regarding definitions of armed conflicts do not coincide with the corresponding provisions of IHL.

Keywords: violation of the laws and customs of war, war crimes, international crimes, the object of the crime, the subject of the crime, victim, international humanitarian law, international armed conflict, non-international (internal) armed conflict, International Criminal Court, Rome Statute, armed aggression, national values, cultural values.

DOI: 10.33766/2524-0323.100.74-85

УДК: 343.9.018

Денисов С. Ф., доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права та кримінології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)

e-mail: dsf7002@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1218-0016>

Тимчук О. Л., кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права юридичного факультету

Національного університету «Запорізька політехніка (м. Запоріжжя, Україна)

e-mail: LLIOSA2010@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7287-8945>

КОНЦЕПЦІЯ АНОМІЇ В КРИМІНОЛОГІЇ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

У концепції Е. Дюркгайма аномія означає такий стан суспільства, при якому стара ієрархія цінностей зруйнована, а нова не виникла або не може закріпитися. Тобто аномія виникає тоді, коли в певній сфері суспільного життя немає загальноприйнятих стандартів, які б регулювали поведінку індивідів. Аномія як прояв соціальної дезорганізації є джерелом злочинності, самогубств та інших девіацій. Наголошено на тому, що саме теорія Е. Дюркгайма заклала основу для вивчення феномену аномії.

Подальший розвиток концепції аномії пов'язаний з американським соціологом Р. Мертоном. На відміну від Е. Дюркгайма, Р. Мертон розглядав аномію як результат